

A tények retorikája

TÖRTÉNETI-FILOZÓFIAI VIZSGÁLÓDÁSOK

„Tényekkel» sohasem találkozunk.”¹

Friedrich Nietzsche

„Beszéljenek a tények!” „A tények azt mutatják...” „A tényekből az következik...”

Beszéljenek a tények? Ki vagy mi helyett beszéljenek? És mióta tudnak a tények beszélni? Voltaképpen kicsodák-micsodák ezek a tények? A tényeknek talán van saját szavuk? A tényeknek van mit mondaniuk? Miért mondanának bármit is bárkinek?

„A tények azt mutatják...” De mivel mutatják azt? Mijükkel mutatnak a tények bármit is? Mutatoujjukkal? Mutató pálcájukkal? Van a tényeknek mutatnivalójuk?

Nem, a tények semmit nem mondanak, semmit nem mutatnak, semmit nem látnak, semmit nem hallanak. Hallgatnak, mint a bálványok, mint ahogy bizonyos értelemben

csakugyan azok is: a régi modern idők bálványistenei.

1

A modern retorikában a tények egyfajta isteni instanciaként jelennek meg, amellyel szemben az embereknek nem lehet igazuk. Az emberek csetlenek-botlanak és gyakran el is bukznak, a tények azonban szilárdan állnak és kitartanak minden körülmény közt. Az emberek félnek és remélnek, a tények rettenthetetlenek és rigorózusak. Az emberek hímeznek és hámoznak, hol így, hol úgy vélekednek – a tények viszont nyíltak, egyenesek és mindig egy és ugyanazt állítják: önmagukat. A tényekre hivatkozó, tényeket mozgósító, tényekkel operáló szónok pusztá vélekedésnek, légből kapott spekulációnak, agymánynak tünteti föl ellenfele tényszerűtlen – minden tényalapot nélkülöző – ál-

A tanulmány A 70 éves Standaesky Éva tiszteletére kiadott *Homoklapátolás nemesércért* című tanulmánykötetben jelent meg 2018 februárjában.

lításait. Nincs az az állítás, amely megállna egy tényállítással szemben. A tényállítás olyan, mint a tekegolyó, amely minden más állítás bábuját leveri. Csakhogy a tények nem maguktól ilyenek. Azért állnak, mert valaki felállította őket. Az első kérdés tehát az, ki állította föl a tényeket és miért?

A tényállítások mögött mindig egy tényállító árnyékalakját fedezhetjük fel. A tényeket *tényszerűen* nem Isten vagy valamilyen csodás erő állítja fel. A hit világában minden lehetséges, csak tények nem. A csoda – nem tény. A Megtestesülés nem tény. Jézus Hegyi Beszéde, Színeváltozása, Kereszthalála és Felátadása egytől-egyig nem tények. Az Igaz Kereszt (Vera Crux) sem tény. *Nem tényként tisztelik, hanem szent ereklyeként.* De a szentség sem tény. A Halotti Leplet Nyugaton tényként akarják verifikálni, mint ha ezen múlna ereklye-volta, szentsége, igazsága: ha ténylegesen nem bizonyítható, hogy ez a lepel *megfelel* a valóságos lepelnek, akkor nincs mit tisztelni benne. Márpedig nem bizonyítható. Ahogy *tényszerűen* az sem bizonyítható, hogy a liturgia tetőpontján az eucharisztikus adományok, a kenyér és a bor átváltoznak Jézus Krisztus testévé és vérévé. A vallási hit az „ez egyenlő azzal” mágikus logikáját követi, a tény-hit

az „ez megfelel annak” tudományos logikáját. De nincs az a verifikációs – vegytani, szövettani – tudományos eljárás, amellyel egy csoda bizonyítható vagy egy ereklye megfelleltethető bármi valóságosnak, már ahogy a valóság fogalmát a modernitásban használják.

A vallási világállapotban nincsenek tények, semmi nem tény, semmi nem szorul tényszerű bizonyításra. A tények fogalma sem létezik, különösképpen abban az értelemben nem létezik, ahogy a modernitásban használják, egyebek mellett a vallási hit tényszerűtlen képződményeinek cáfolatára: ami nem tény, aminek létezése tényszerűen nem bizonyítható, az nem létezhet, az nincsen. Isten nem tény, tehát nincsen. A világ vallási varázsa a tények érintésére szét pattan. Nézzünk a világra józanul, hiedelmek és babonák nélkül – tényszerűen. A tényszerű tekintet pedig értékmentes: csak tényeket keres, tényeket lát, tényekre kíváncsi. Mert a tények csak *vannak*, létezésük nem attól függ, ki szereti őket, és ki nem, ki próbálja letagadni őket – égről a napot – és ki fogadja el létüket. Tagadhatatlanul vannak, és minden annyiban létezik csak, amennyiben ténye létezik.

A ténnyel új isten, új varázs, új téboly születik. A tény az „Isten halála” utáni, varázstalanított világállapot istene: bálványisten, fétis. A „túlzottnak” mondott tényimá-

datra, ténytiszteletre használt *tényfetiszizmus* szóösszetétel jól érzékelteti, miről is van itt szó.

2

Tények azért vannak, mert vannak, akik és amik – a „tények emberei”, a tények kutatói és a tényeket gyártó intézmények és apparátusok – létrehozzák őket és *tényálladékként* összegeznek mindent – embert, történelmet, az egész világot. „A világ mindaz, aminek esete fennáll.” A filozófus kérlelhetetlenül logikus előadásában a világ mint tényállapot így fest: „A világ tények és nem dolgok összessége. *A világot a tények határozzák meg és az, hogy ez az összes tény.* Mert a tények összessége határozza meg azt, minek az esete áll fenn, és úgyszintén mindazt, aminek az esete nem áll fenn. *A tények a logikai térben – ez a világ. A világ tényekre oszlik.* Vagy fennállhat valaminek az esete, vagy nem állhat fenn, és ugyanakkor minden egyéb marad azonosan. Aminek esete fennáll, a tény, nem más, mint a körülmények megléte.”² De Wittgenstein mindenesetre „tények” és „dolgok” között mélyreható különbséget tesz. A tények – nem dolgok. A tények a logikai térben jelennek meg: az értelem nyelvi-fogalmi terében. A tények bizonyos relációban léteznek, a dolgok minden reláción kívül vannak, tulajdonkép-

pen nem léteznek, a világ nem dolgok összessége.

A vallási világállapot, amelyből a modernitásban tudatállapot lett, de mint tudatállapot a feltétlen hit egyéni vagy közös világában változatlanul fennáll, nem határozható meg tények összességként, nincs benne semmi tényszerű, semmi, ami a Lét, vagyis Isten relációjában tényként volna meghatározható. Ebben a relációban – a világgalító hit relációjában – csak lények vannak, *élő* lények, a Teremtő és teremtményei: az Élő Isten számára csak élők léteznek – sem dolgok nem léteznek, sem tények.

A modernitásban azonban ez a reláció megszűnik világot alkotó létalap lenni. Csak a hit alapját alkothatja, de a hit maga nem alkothatja a világ alapját. A világ vallási varázsának megszűnésével szellemi létalapja is megszűnik. A vallási világállapotot kizárólagosan élők alkották. A modern világállapotot kizárólagosan halottak vagy élőhalottak: dolgok és tények. A vallási világállapot formuláját – „Isten – a Hely” – a modern világállapot metaforájává váltja fel: „Isten halott”. A világállapotból tényállapot lesz, a történelemből, az életből tényálladék, az emberből „kartotékadat”, amely létezésének tényét dokumentálja. Ami nem tény, nem létezik, vagy – ami ugyanaz – létezése pusztán látszat, semmi, pipafüst.

A tényeket – a kemény vagy szigorú tényeket – a modern raciona-

litás – a kalkulatív, bürokratikus és tudományos racionalitás – ember alkotta, bárha arctalan apparátusai, gépezetei konstruálják és termelik. Gyári mennyiségben. Igazi tömegtermelés ez: a tények, a tényszámok, a ténymutatók valósággal előzőnlik a társadalmi élet minden színterét. A szellemi élet egyre gyorsabban rezervátumokba szoruló területeit kivéve, ahol a tényeknek változatlanul nem sok fű terem. Ide szorul vissza mindaz, ami tényszerűsíthetetlen és számszerűsíthetetlen. Az egykor Max Weber szép szavával – „Entzauberung der Welt” – a világ varázstanodásaként/varázstanításaként jellemzett folyamat nem más, mint az élet és a szellem szüntelen *átváltozása* tényekké. A tények, ezek a páncélozott testű szörnyek igencsak kevélyen viselkednek: uralkodók módjára peckesen járnak-kelnek a modern világban, megkövetelik maguknak a kellő tiszteletet, ha ugyan nem a kultikus hódolatot, a leborulást a *tények színe* előtt. A ténnyé vált igazság – az élő igazság sápadt mása vagy még inkább: teteme – úgy jelenik meg, mint végső igazság, egy szavakban már nem artikulálható magasabb igazság. Letéteményesei – a tények papjai, a tények angyalai – ennek az igazságnak a vaskalapácsával zúzzák szét a vélekedések és képzelgések zavaros és homályos régi világát. Az igazságról folyó tudományos és nem tudományos vitákban egyaránt té-

nyekkel forrasztják torkára a szót a tudománytalan, nem *a tények talaján álló* szellemi embernek.

3

A tények embere a tények pártján áll, a tények nyelvén beszél, a tényekhez fellebbez. Feltétel nélkül hisz a tényeknek és hűséges hozzájuk. A tényellenes igazságnak nem hisz. Szent meggyőződése ugyanis, hogy tényeken kívül vagy tények ellenére semmiféle igazság nem létezik. Nem én beszélek – beszéljenek a tények! – mondja a vitában a tények embere, és ezzel le is zárja a vitát. A tényekkel szemben nincs apelláta. Legfeljebb más, erősebb tények bírnak el velük. Mert egy állítás tényszerűsége fokozható. Az igazság fokozhatatlan.

Valójában persze a tényeket is *mondják*, a rideg statisztikai számadatokat is *szóba hozzák*, még hozzá a cáfolat vagy az igazolás, a védelem vagy a vád, a rábeszélés vagy a lebeszélés feltett retorikai szándékával. Sőt, tényekkel akár dicsérni és pocskondiázni is lehet, úgyhogy *a tények nyelvén*, ezen az illuzórikus metanyelven is mozgósítható a retorika teljes eszköztára.

A tények nem csak úgy vannak. Nem fákon teremnek, nem az erdőben élnek és nem is az utcán hevernek, hogy elég volna leszakítani és levadászni őket, vagy csak lehajolni

értük. Mindenki látott már őzet és tigrist, de senki nem látta még az őznek és a tigrisnek a tényét. Ahogy a tölgyfa susogó őszi lombjának és a falon nagyot koppanó esti bogárnak a tényét is hiába keresnénk. Ugyanez vonatkozik az élet tényeire, a szellem tényeire, a hit, a szerelem tényeire és sorolhatnánk a végtelenségig. Csak a halál tényét lehet megállapítani, az élet tényét nem. Akkor hát a tényállapot mindenkor valamilyen halállapotnak felel meg. A tény – halott élet. Persze, egy ilyen állítás minden tényszerű alapot nélkülöz. Így csak a rezervátumba zárt-szorult régi világállapot felvilágosulatlan embere beszél.

Úgy látszik, mintha a gazdaság tényeiről, a történelem tényeiről több joggal beszélhetnénk, sőt, mintha ezekben a szférákban más sem lenne, csak tények. Az kétségtelen, hogy gyakrabban hivatkoznak a gazdaság *rideg tényeire* vagy a történelem *szigorú tényeire*, mint a vallás vagy a szerelem tényeire, de az nem igaz, hogy ennek oka az előbbi emberi tevékenységek tényszerűsége és az utóbbiak tényszerűtlensége. Kétségtelen, hogy a kalkulatív racionalitás szférájában – a piaczgazdaságban – se szeri, se száma az adatoknak és számoknak, amelyeket tényként lehet elkönnyvelni, amelyekre tényként vagy tényösszefüggésként lehet hi-

vatkozni. Hasonlóképpen a történelem területén is, legalábbis azóta, hogy a modern adminisztratív állam megjelenésével beindult a bürokratikus közigazgatási és statisztikai adattermelés, és a személyek és dolgok igazgatásához elengedhetetlen hatalmas nyilvántartó és ellenőrző apparátusok – titkosan vagy nem titkosan – adatokban rögzítik és tárolják a társadalmi élet minden rezzenését, őrzik a legkülönfélébb szempontok szerint és célok érdekében kigyűjtött adatok tömegét. Valójában az emberi élet bármely területe tényszerűsíthető, a lelki életet, a hitet és szerelmet is beleértve (mi mással is foglalkozik a kriminológia, a vallásszociológia, a szexuálpszichológia, a klinikai orvostudomány stb. stb.), függetlenül attól, mit jelent ez a tényszerűsítés magára az eleven emberre, a lélekre, a szellemi személyre nézve. A világ modern tényszerűsítésének, a tények kihüvelykezésének nincs elvi határa, expanziójának semmi nem állhat ellen, kivéve azt, ami nem tény, az pedig lényegtelen, nem számít, nem méltó arra, hogy komolyan beszéljenek róla, foglalkozzanak vele, megismerjék.

4

A tények – hallottuk – nem dolgok. Azon a bizonyos logikai reláción kívül nem léteznek. A tények ebben

a relációban állnak elő, pontosabban: ennek a relációnak a megalkotói és működtetői állítják őket elő. A tények preparátumok. A tények – elvonatkoztatások. A tényeket a ténygyárakban – statisztikai hivatalokban, kancelláriákban, adóhivatalokban, könyvelésekben, rendőrhivatalokban, pártirodákban és parlamentekben, kutatóintézetekben – termelik. A gyári futószalagról gördülnek le, formatervezetten, tökéletesen, készen a felhasználásra. *Bármilyen előállítható tényként és feltálalható tényként*, különösen, ha tényekre van szükség valahol valamihez, például a meggyőző érveléshez véleményigazságával szemben.

A tények cáfolhatatlanok, viszont mindent cáfolnak velük, ami nem tény. A tények hatalma? Ugyan! A tényeknek nincs hatalma. A hatalomnak vannak tényei. És ezek kivétel nélkül a hatalom mellett szólnak: védik a hatalmat, rábeszélnek a hatalom elfogadására, és egyfolytában a hatalom dicsőségét zengik. A tények a modern világ szolgálóangyalai, akik a Hatalom Tényét szolgálják. A tények a politikai áru retorikai csomagolópapírjával szolgálnak: tények csomagolópapírjában szinte bármilyen politikai hazugság eladható, a legbődületesebb is.

A tények az eleve győztesek magabiztosságával és nagyképűségével vonulnak be a véleményformálás porondjaira. Statisztikai adatok

csillogó vértetében, kérlelhetetlenül és könnyörtelenül sújtanak le a nyomorult véleményekre, amelyek a retorikai párviadal után tényektől ledöfötten hevernek szanaszét, akár holttestek a csatamezőn.

A tényigazság – retorikai igazság, azaz éppen mint tényigazság – a legteljesebb hazugság. A tény mint igazság nem létezik ugyan, létezik azonban a tényigazság retorikai bunkója a korlátolt, ágáló, részrehajló vélekedések és babonás fantazmagóriák ledorongolására. A ténybeszéd tehát a retorika – a megfélemlítő és reménykeltő retorika – egyik fajtája abban a világban, amelyben a tényeket vallásos kultusz és általános áhítat övezi, s a tények tekintélye mindezek fölé áll; úgy tekintenek rájuk, mint modern szentségekre, amelyek sérthetetlenek, és amelyek előtt még a legerőteljesebb igazságnak is meg kell hajolnia.

5

Beszéljenek a tények! Csakhogy a tények nem beszélnek. Meg sem mukannak. Csak *te* beszélsz. Olyan igazság, amely azonos a tényekkel – nem létezik. A ténynek lehet vonatkozása az igazságra és a tény vonatkoztatható igazságként a valóságra, de ehhez „vonkoztatóra” is szükség van, aki éppen ezeket és ezeket a tényeket vonatkoztatja a valóságra, hogy ezáltal

állítson valamit. De ő állít valamit, a tények nem állítanak semmit, mert nem léphetnek új, magasabbrendű szubjektumokként az emberi kommunikáció körén belül maradó értelmező, értékelő, állító és tagadó egyének helyére, még akkor sem, ha ezek az egyének – hogy nekik legyen igazuk – így konstruálják meg a tényeket: magukban létező, emberfölötti, isteni szubjektumokként.

A tényállítás egy tény felállítása a beszélő által, abból célból, hogy győzzön ellenfelével szemben az érvelésben, mégpedig öv alatti módszerrel győzzön: azt színleli, mintha nem is ő beszélne itt, hanem a pusztá tények. Csakhogy *puszta tények* nincsenek, azazhogy csak mint szavak, konceptusok vannak. Csak előállított, szóba hozott, csatasorba állított, érvként használt tények léteznek. Tényekből nem következik semmi. Te következtethetsz belőlük arra, amire akarsz, így hát ez nem a tények következése, hanem a te következtetésed.

Azt mondod, a tényeket nem te állítod elő. De a tények nem is a természetben vannak. Tényeket szabad szemmel még nem látott, nem szagolt, nem tapintott senki. A tényeket apparátusok állítják elő. A tények a legdurvább elvonatkoztatások a valóságtól. Nem hiába jellemzik őket gyakran a „nyers” jelzővel: „Beszél-

jenek a nyers tények!” Ezeket a bizonyos szabályok szerint előállított, készen kapott tényeket azonban már te hozod összefüggésbe egymással, az igazsággal, bármivel. Te ruházod fel jelentéssel, értelemmel, retorikai erővel. Már pusztán azzal, hogy ezeket és nem azokat a tényeket emeled ki a tények végtelen halmazából, helyezed egymás mellé őket, hozod egymással értelmi-logikai és ismereti-értékelő összefüggésbe, már pusztán ezzel azt tanúsítod, hogy véleményed mondasz, hogy te beszélsz. A tények hallgatnak.

6

„Még jó, hogy vannak jambusok és van mibe beléfogóznom” – sóhajt fel a költő abban a világállapotban, amely érvényességét veszítette, vagy ahogy Sören Kierkegaard fogalmazott, amelyben „minden fennáll, de senki sincs, aki hinne benne. Az a láthatatlan szellemi kötelék, mely érvényességet ad, eltűnt, és így az egész kor komikus és tragikus is egyúttal: tragikus, mert pusztulóban van, komikus, mert fennáll.”³

Azt gondolhatnánk, hogy egy ilyen korban talán a történész is így sóhajt fel néha: „Még jó, hogy vannak tények és van mibe beléfogóznom”. Csakhogy ő rosszul tenné, ha így sóhajtozna. Először is, a költő mindent költői értelemben gondol:

a jambusok a világ rendjét, a játék és szabadság rendjét jelképező *költői bizonyosságként* kínálnak kapaszkodót. A történész azonban – legyen bár sóhaja mégoly mélyről fakadó és lírai – mindent tudományos értelemben gondol, a tényleges bizonyosság értelmében, amely azonban semmilyen értelemben, még költői értelemben sem létezik, tehát a legrosszabb, a szellemi talajtalanságot legkevésbé ellensúlyozó kapaszkodó. A tények emberének nem a kézzelfoghatatlan igazság, hanem a kézzelfogható bizonyosság kell.

A valóság – a történeti valóság is – konstrukció, amelyet lehet *rekonstruálni* és lehet *dekonstruálni*, és lehet az adott konstrukcióval szemben más, alternatív konstrukciót létrehozni, de a valóságot – a történeti valóságot, a társadalmi valóságot stb. – mint valami nem-konstruált, végső létezőt feltárni, lehántva mintegy róla a konstrukciókat, nos, ez lenne a legképtelenebb és legerőszakosabb valóságkonstrukció, amit ismerünk. Éppen az ilyen valóságkonstruálás operál előszeretettel tényekkel. A történésznek, aki nem szívesen „lóg a mesék tején”, nem arra kell törekednie, hogy a tényszerű igazságot, az „objektív történelmi igazságot” rekonstruálja, mert ebből csak a történeti valóság egyik – reflektálatlan, önmagára vak, a többi konstrukcióval szemben viszont engesztelhetetlenül harcos – konst-

rukciója származhat, hanem arra kell törekednie, hogy felfedje saját konstruálási módjának előfeltevéseit, megmutassa, hogyan fogja a valóságot konstruálni és miért éppen így, miért nem másképp; miért gondolja úgy, hogy az ő konstruált valósága – mint megértett és értelmezett történelem – új, magasabb igazságérvényre formálhat igényt, mert számtalan korábbi valóságkonstrukciót képes felvenni magába. De új konstrukciót sohasem eredményezhetnek újonnan előkerült, felfedezett, perdöntőnek nyilvánított és már ezzel is értelmezett, konstruált tények.

Megnyílnak az archívumok, titkos iratok, ismeretlen dokumentumok kerülnek elő, csak hogy sem ők maguk, sem a bennük található ismeretek nem tények. Tények – cáfolhatatlan tények, perdöntő tények, vitathatatlan tények – rangjára a kutató emeli őket azzal, hogy amit talált, azt értelmezi, bizonyító erővel ruházza föl, felvonultatja a történelmi valóság létező konstrukcióival szemben, és – mintha csak a tények nem is érvek, hanem egyenesen az igazság ágyúlövedékei volnának – rommá lövi velük ellenfele hadállásait.

A történeti hazugsághoz, a történelemhamisításhoz, a koholt történelemhez vezető út is tényekkel van kirakva, még ha eltekintünk is attól, hogy természetesen tényeket is lehet

hamisítani, főképpen pedig szándékosan vagy tudatlanságból hamisan értelmezni. A konstrukciók között az igazság és hamisság tekintetében különbséget kell tudni tenni, legalábbis nem lehet lemondani a különbségtételről, ha nem akarunk ott kikötni, hogy minden konstrukció egyformán hazug (vagy egyformán igaz), a valóság megismerhetetlen vagy nem is létezik. Ha itt lukadunk ki, akkor vagy abba kell hagynunk a történetírást, történelemkutatást, vagy be kell érünk valamilyen *apofatikus történetírással*, amely a történeti valóságot ésszel fölfoghatatlannak tekinti és az utat ehhez a fölfoghatatlan – nyelvi fogalmakon és képzeteken túli – valósághoz mindenféle konstrukció, fogalom, rendszer, módszer lépésről-lépésre haladó negálásával, lebontásával képzeleli el, véget nem érő közeledésként. Csak hát az emberi dolgokban, viszonyokban és tárgyokban, emlékezetekben és zsigeri tapasztalatokban létező történelem – eltérően a hitben létező transzcendens isteni valóságtól – emberi mű és nem egészen világos, miért kellene egy ilyen tárgyat a néma Isten, az emberi nyelvet nem beszélő csillagok vagy ásványok álláspontjára helyezkedve felfogni, elgondolni, és mit láthatna, mit érthetne meg akkor jobban belőle az, aki erre a szellemi akrobatikára, valójában az értelem salto mortalé-jára vállalkozna, főképpen pedig, ho-

gyan hozná át azt, amit megértett a túlvilágról a fogalmi nyelv e világára, ha nem szavakban vagy tényekben, amelyek csak más szavak. A tényállítás szóösszetétel azt a képzetet kelti, mintha maga a tény állítana valamit. Holott a tény azt sem tudja, hogy létezik. A ténnyel – a ténynek *nevezett*, tényként *azonosított* valamivel – a történész állít valamit, méghozzá a cáfolhatatlan állítás igényével fellépve, mintegy eleve győztesnek hirdetve ki magát ellenfelével szemben, akinek nincsenek tényei vagy, ha vannak is, gyöngye, nem eléggé tényszerű lábakon állnak. A tényállítással nem valamilyen tény létezését állítom, hanem a ténnyel állítok (vagy cáfolok) valamit, ami nem tény.

7

A tényeket a *világ varázstalanítására* – azaz racionális számszerűsítésére és tényszerűsítésére – hivatott modern tudomány, modern bürokrácia és modern gazdaság állítja elő, ipari mennyiségben, megállás nélkül, hogy *a pozitív tények alapjára* – erre az új, nem-spirituális fundamentumra – helyezze a világot és a világ magyarázatát is. Egy tényszerűsített – tényekre csupaszított vagy redukált – világ tényszerű magyarázatot és elismerést vagy igazolást követel. A tényekben, mint mindenféle elismeréstől, értékeléstől, megértéstől

és értelmezéstől függetlenül létező végső adottságokban mindenekelőtt *hinni kell*. Ezek szerint a modern – a kalkulatív piaci, a bürokratikus állami és a tudományos technikai racionalitás szentháromságára épülő – világ fundamentuma is a hit. Ez a hit olyan biztos magában és néha olyan harcosan lép fel a tényekkel szemben hitetlen vagy szkeptikus tévelygőkkel, máshitűekkel szemben, hogy a közgondolkodáson eluralkodó tényisztelet szinte kultikus jelleget ölt. Valósággal tény-fundamentalizmusról lehetne beszélni – egyfajta tényvallásról, amely kizárólagos és monoteista: egy istent ismer, egyetlen abszolútumot, a tényét, és leborul előtte, azokat pedig, akik nem osztoznak ebben a hódolatban kiközösíti a ténytisztelet alapján álló komoly tudomány világából. A tény abban is Istenhez hasonlatos színben tűnik fel az új vallásban, hogy – Kierkegaard épületes meghatározását parafrázálva – az embernek a ténnyel szemben soha sincsen igaza.

Akik a tényvallás virágkorában – a 19. század végén, 20. század elején – a tények ellen szót emeltek, kivétel nélkül *hitetlenek* voltak, a szellem emberei: költők, művészek, filozófusok, vallási gondolkodók, a modernitás előtti vallási világállapot utóvédharcosai – leggyakrabban ezek is, azok is, amazok is egy személyben. Nietzsche a „ténylegességek apologétáit”, a „volt egyszer”

történetírásának művelőit „az ördög ügyvédjeinek nevezi”, mert – fordul hozzájuk – „a faktumot teszitek meg bálványotokká, holott a faktum mindig ostoba, és mindenkor inkább hasonlított egy borjúhoz, mintsem egy istenséghez.”⁴ És hozzáteszi még: „az ember mindenütt azáltal lesz erényessé, hogy felkel a faktumok vak hatalma, a valóság zsarnoksága ellen, és olyan törvényeknek veti alá magát, amelyek nem e történelmi fluktuációk törvényei.”⁵

A múlt század fordulóján már mindent elborító, a szellemi igazságra rápikkelyesedő tények ellen kel föl Arnold Schönberg is: „a tények – írja *Végrendeletvázlatában* – nem bizonyítanak semmit. És aki a tényekhez igazodik, soha nem jut túl rajtuk, nem jut el a dolgok lényegéhez. Én tagadom a tényeket. Valamennyit kivétel nélkül. Az én szememben semmi értékük nincsen; én ugyanis eloldozom magamat tőlük, még mielőtt leránthatnának magukhoz.”⁶ Persze, ki mondta azt, hogy a dolgoknak lényegük van? Ki bizonyította ezt ténytisztelettel? Igaz, ténytisztelettel még az sem bizonyítható, hogy vannak tények. Csak hinni lehet bennük, és ebben a hitben igazodni hozzájuk. De miért ne lehetne akkor egy másfajta hitben máshoz, a „dolgok lényegéhez” igazodni? Pilinszky János, aki a *műalkotásról* „mint a té-

nyeket szétfeszítő valóságról” ír, Rilke-re hivatkozik: „A »tény az tény«, mondják előszeretettel a felszint mélységnek föltüntetők. S ez igaz is: a tény az tény –, de nem is több annál. Rilke felkiáltott: »Rettenetes, hogy a tényektől sose ismerjük meg a valóságot!« Nos, az Evangélium nem tények vallató, rápirító detektívmunkája, hanem gyűjtemény azoknak az igazságoknak, amiket egyedül Isten ítélhet meg.”⁷

„A retorika – hamisságának mértékében – arra irányul, hogy félelmet vagy reményt keltsen – írja Mihail Bahtyin egyik töredékes művében. – Ez a retorikus szó leglényegéből fakad (ezeket az affektusokat már az antik retorika is kiemelte). Ezzel szemben a művészet (az igazi) és a megismerés pontosan az ellenkezőjére irányul: meg akar szabadítani ezektől az érzésektől, és bár eltérő utakon és módokon, tőlük szabadít meg a tragédia és tőlük szabadít meg a nevetés is.”⁸ Tegyük hozzá: a tények retorikája, a számok retorikája ebben a tekintetben – a félelem- és reménykeltés terén is – meghaladhatatlan csúcspontot ért el, legalábbis addig, amíg hatott.

8

A modern világállapot nem Isten léteinek, hanem a tényeknek a végső bizonyosságán, nem Istenbe, hanem

a tényekbe vetett hiten alapul. Azon a hiten, hogy a tényállítás nem valaminek tényként – végső, megfellebbezhetetlen valóságként – való megkonstruálása, hanem tényként való megtalálása és azonosítása. A tény – az tény. A világ mint tényálladék, mint tények összessége vallási értelemben csakugyan varázstan, ám egyben olyan világ, amelyet a varázstalanság von be egyfajta új varázssal és amelyben a hitetlenségből lesz új hit: a tények varázsa is letaglóz, elbódít, magával ragad. Így jön létre a tényvallás, amelynek templomai a statisztikai hivatalok, a levéltárak, a kutatóintézetek, és amelynek hívői nemcsak szaktudósok, politikusok, művészek, hanem széles tömegek, melyeket most már tényekkel lehet csak lenyűgözni, megnyerni, felhergelni, lázítani. Ezért adják minden politikai véleményre a – lehetőleg számszerű – tények megnyerő ruházatát. A modern tényvallás – tömegvallás. Hogy milyen mélyen ivódott bele a modern mentalitásba és a modern beszédmódokba, azt különösen ma – bomlása időszakában – lehet jól látni, amikor a tények létezésének evidenciáját mind jobban aláássa az „alternatív tények”, a „post-truth” terjedése a tömegmédiákban. A vakbuzgó ténytisztelet, a ténygyűjtő buzgalom, a tény vallási kultusza mindinkább érvényét veszti és nevetségessé válik. A modern világállapottal együtt fokozatosan a

tények varázsa is szertefoszlik. Tényisten halott.

A történelem alól nemcsak az üdvtörténet vallási fundamentuma (Isten), hanem a szilárd tények tudományos fundamentuma (a Tény istensége) is kicsúszóban van. A világ egyetlen *lehetséges* fundamentuma az *esztétikai képzelőerő*: minden: Isten és Történelem, Tény és Mutatószám is – ezen a fundamentumon áll vagy bukik.

A vallási hit istenállítása cáfolhatatlan; a tudományos tényállítás cáfolható; esztétikai létmódba kerülve azonban utóbbi is cáfolhatatlanná válik, ahogy cáfolhatatlan Dante *Divina Commedia*ja, cáfolhatatlan a *Faust* és a *Hamlet*, cáfolhatatlan *A félkegyelmű* vagy a *Nemzeti dal*. Ebből nem az következik, hogy a történelem véget ért és a történetírást abba kell hagyni, vagy hogy érvényét veszítette a történeti elbeszélés és a művészi elbeszélés régi arisztotelészi megkülönböztetése. Amit a történetírásnak föl kell adnia, ha érvényét meg akarja őrizni, az a rendelkezésre álló ismeretek, adatok tényként való használati módja – ténylegesítése: *a ténybeszéd mint valamilyen retorikán túli beszédmód*.

A tények embereként fellépő történetíró úgy tüntette fel a tényeket – az általa fölvonultatott, mozgósított, csoportosított, hadrendbe állí-

tott tényeket –, mintha azok nem *érvek* lennének valamilyen korántsem tényszerű eszme, igazság, koncepció mellett, és mások ellenében, hanem maga az érvekkel cáfolhatatlan igazság. Mintha nem ő beszélne általuk, nem ő állítana valamit velük, hanem maguk beszélnének és állítanának bármit. A posztfaktuális történetírás annak belátásán alapul, hogy az ilyen tények és az anti-retorikus beszédmód maga is retorikai konstrukció, méghozzá olyan konstrukció, amellyel a tények embere a fel fogások, álláspontok, értelmezések *retorikai* párviadalában tisztességtelen előnyhöz akar jutni, ha pedig ennek nem lenne tudatában, akkor annál rosszabb a tényeinek. A tényeket az „objektív igazság” státusával ruházza föl, úgy tesz, mintha a tények egyszerűen csak úgy kéznél lennének, mindenféle előzetes tudás, értelmezés, értékelés nélkül, ahogy a fák, madarak, kövek vannak, mintha nem ő hozná létre a tényeket és nem ő ruházná fel őket a tény – *mint végső érv, mint érvek fölötti érv* – retorikai státusával. Természetesen a tényeknek ezt a retorika-ellenes vagy retorikán túli tudományos használati módját nem egyes személyek hozták létre, hanem a modernitás egész retorikáját meghatározó pozitivisták kommunikatív közösség. Retorika volt azonban ez is, csak retorikus természetére nem reflektáló, vagy azt elfedő retorika.

A későmodern reflexió csak fel-fedi a tények – minden tény: a történelmi tényeket is beleértve – konstruáltságát és a tények retorika-ellenes használati módjának nagyon is retorikus természetét. A történetírás nem veheti le a retorikai természetét. A történetíró mindig a meggyőzés feltett szándékával valamilyen hallgatóshoz beszél. Tehát rábeszél vagy lebeszél, vádol vagy védelmez, dicsér vagy ócsárol, bármily távolról út is át beszédén ez a retorikai irányultság, bármennyire körültekin-

tően vagy szellemesen érvel is, bármilyen magas színvonalon valósul is meg műveiben a történelem értelmi-fogalmi rekonstrukciója. Nem kiűznie kell tehát a történetírásból a retorikát, mint valami tudománytalan tisztátalanságot, hanem vállalnia, nyílttá és reflektálttá tennie. Így válthatják fel a történetírásban a fetisizált tények hamis anti-retorikáját a retorika igaz tényei, amelyek nem adják ki magukat sem többnek, sem másnak, mint amik: a meggyőzés érveinek.

JEGYZETET

1. Friedrich Nietzsche: *Az értékek átértékelése*. Holnap, 1994. 65.
2. Ludwig Wittgenstein: *Logikai-filozófiai értekezés*. Akadémia, 1989. 11.
3. Søren Kierkegaard: *Vagy-vagy*. Gondolat, 1978. 32.
4. Friedrich Nietzsche: *A történelem hasznáról és káráról*. Akadémiai Kiadó, 1989. 79.
5. I. m. 80.
6. Arnold Schönberg 1907-es *Végrendeletvázlatát* Elias Canetti nyomán idézem: Elias Canetti: *Feljegyzések*. Európa Könyvkiadó, 2006. 248.
7. Pilinszky János: *A mélypont ünnepélye*, I. kötet. Szépirodalmi Könyvkiadó, 1984. 519. A Rilke-filológia szerint ilyen Rilke-mondatot mindezidáig – mondhatnánk: tényszerűen – nem

sikerült azonosítani, úgyhogy Pilinszky inkább Rilkének tulajdonítja, semmint tőle idézi. A benne foglalt állítás igazságérvényén azonban ez mit sem változtat, Pilinszky megfogalmazása pedig kongenialis: ha Rilke szó szerint ezt nem írta is le sehol, írhatta volna, szellemével oly mértékben egyezik, eszmetörténeti és művészeti összefüggésben pedig valóságnak (igazságnak) és tényeknek ez a szembeállítása – mint azt a Schönberg-idézet is mutatja – a szimbolizmus és a posztszimbolizmus korszakára vall.

8. Mihail Bahtyin: *Ritorika v meru szvojev izsivosztyi*. In *Uő: Szobranijje szocsinyenij*. 5. köt. Moszkva, Russzkije Szlovári, 1997. 63.